

УДК 811.111'27:155.835

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ

Приходько Г. І.

Запорізький національний університет

У статті досліджуються засоби невербального вираження емоцій. З'ясовано, що основними є кінетичні, фонаційні, графічні та проксемні.

Ключові слова: емоція, невербальний, кінесика, проксеміка.

Приходько А. И. Невербальные средства выражения эмоций. В статье исследуются средства невербального выражения эмоций. Выяснено, что основными являются кинетические, фонационные, графические и проксемные.

Ключевые слова: эмоция, невербальный, кинесика, проксемика.

Prihodko A. I. Nonverbal means of expressing emotions.

The author highlights that different kinds of relationships, congruent and non-congruent, can develop between verbal and nonverbal components. The author illustrates nonverbal means of expressing emotions, namely kinetic, phonic, graphic and proxemic.

Key words: emotion, nonverbal, kinetic, proxemic.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики характеризується підвищеним інтересом дослідників до проблем мовного і мовленнєвого втілення емоцій, вивчення яких неможливе без всебічного аналізу невербальної поведінки як біологічно детермінованої системи, що є невід'ємною частиною процесу спілкування. Існує як мінімум дві семіотичні площини емоцій – вербальна, яка представляє мовне вираження емоцій, і невербальна, що репрезентує фізіологічний прояв емоцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі праці в царині емотіології, комунікативної лінгвістики, а також невербальної семіотики роблять акцент на універсальному і дієвому характері невербальних засобів як об'єктивних індикаторів емоційного стану людини [1; 2; 3; 5]. Тому в умовах мовленнєвої комунікації нам здається необхідним розгляд особливостей мовної інтерпретації невербальної поведінки як емоційно інформативного і важливого з погляду прагматичної спрямованості складника процесу спілкування.

Метою запропонованої розвідки є дослідження невербальних засобів вираження емоцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі взаємодії людини з навколишнім середовищем мають певне емоційне забарвлення. У спілкуванні людей закономірно включаються емоції комунікантів. Це емоційне ставлення, що супроводжує мовленнєве висловлювання, утворює невербальний аспект обміну інформацією – невербальну комунікацію. Відомо, мовець передає словесну інформацію двох основних категорій: смислової та екстралінгвальної, що включає відомості про мовця, його ставлення до предмету розмови, адресата.

Мова є первинною природною формою вираження думки індивіда. У цьому сенсі він – єдиний і достатній засіб вираження думки [4, 3]. Однак це зовсім не означає, що процес комунікації проходить ізольовано від конкретної ситуації спілкування. Для учасників спілкування має значення і тембр голосу мовця, і його жести, міміка, лексика, якою він користується під час розмови. Емоційна інформація, що виражається вказаними засобами, додаткова до інтелектуальної, проте вона слугує обов'язковим елементом будь-якого процесу

комунікації, найчастіше визначаючи його. «У тих ситуаціях усного спілкування, коли мовленнєві і мовні одиниці є явно переважаючими, домінуючими способами кодування і передачі смислів, останні чітко оформляються і кодуються не самими тільки лінгвальними засобами, але також знаковими елементами поз і рухів різних частин тіла» [5, 168].

Тому для адекватного розуміння людей невербальний канал спілкування має величезне психологічне значення, тим більше, що словами можна замаскуватися, приховати будь-який емоційний стан, а невербальні особливості мовлення чи поведінки, будучи мимовільними за своїм походженням, в одну мить можуть викрити мовця, так як сприймаються слухачем підсвідомо і адресовані до тих же підкіркових структурах нашого мозку, і перевершують вербальний канал за швидкістю дешифрування [7, 55; 8, 6; 9, 6]. Загальний зміст повідомлення досягається, як правило, сукупністю лінгвальних і паралінгвальних засобів.

Особливість елементів невербальної комунікації в тому, що вони формуються раніше, ніж вербальна частина висловлювання, яка накладається на попередньо виражену невербальну частину. Тому всі емоційно-виразні засоби маніфестуються в акті повідомлення значно раніше, ніж вербальні засоби.

Між вербальним і невербальним компонентом можуть складатися різні види відносин. Як правило, емоційний контекст мовлення, супроводжуваний паралінгвальним компонентом, може збігатися з його логічним смислом і значною мірою його посилювати. Отже, в цьому випадку паралінгвальний компонент виконує функцію доповнення, підкріплення, коли він включається в мовленнєвий акт і підтверджує його однозначність. Такі невербальні сигнали є конгруентними. Але емоційний контекст незалежний від логічного змісту мовлення й іноді може йому суперечити. У такому випадку правомірніше буде говорити про неконгруентність вербального та невербального компонентів, про руйнування паралінгвальними засобами словесної комунікації, яке частіше використовується усвідомлено і зумисно.

Деякі дослідники відзначають такі відмінності невербальних емоційно-виразних властивостей мовлення від мовленнєвої системи: еволюційну старовину; психофізіологічну відокремленість від слова, мимовільність і підсвідомість; загальну універсальність і зрозумілість незалежно від мовних бар'єрів між людьми; забезпеченість акустичними засобами кодування і фізіологічними механізмами декодування [6, 6]. На нашу думку, правомірно було б погодитися з таким твердженням частково, оскільки ми не поділяємо поглядів В. П. Морозова щодо загальної універсальності невербальних засобів.

Ми дотримуємось поглядів П. Екмана [9], який виділив базові емоції, а саме: радість / щастя; здивування / подив; страх; відраза / презирство; печаль; гнів/ лють; інтерес / цікавість і довів, що вони пов'язані з нейронною програмою людини і вважаються універсальними, оскільки однаково розпізнаються різними народами. Всі інші емоції П. Екман відносить до додаткових, або вторинних: вони не настільки яскраво виражені і, на його думку, є модифікацією або якоюсь комбінацією основних. Культурна варіативність, як вважає П. Екман, відноситься тільки до додаткових емоцій і до їх виразів на обличчі.

В. П. Морозов вважає можливим виділення «мови емоцій». Помічено, що характерна риса мови емоцій – її незалежність від слова. Емоційна інтонація може посилювати зміст слова, суперечити йому, або існувати взагалі без слів. Мова емоцій як абсолютно самостійний канал передачі інформації може функціонувати не тільки паралельно зі словом, але і без нього – у формі вигуків, плачу, сміху. Відзначають, що мова емоцій – це виразні рухи, до яких відносять рух м'язів обличчя (міміка), рухи голови, кінцівок і корпусу (пантоміміка), що виникають рефлекторно під час переживань. Пережиті емоції вільно, а іноді проти волі людини, автоматично відображаються в міміці і пантоміміці і сигналізують про стан людини. Таким чином, мова емоцій дозволяє не тільки висловлювати свої власні емоції, а й розуміти емоційні переживання інших.

Розглянувши способи вираження емоційного аспекту в мовленні, доречним було б додати, що до засобів вираження емоційності відносяться і всі «нарколомовні засоби, які входять до складу паралінгвальної сфери комунікації» [4, 26]. У рамках невербальної комунікації виділяють поняття паралінгвальних способів або невербальних компонентів, які визначаються як «засоби несловесної комунікації у мовленнєвому акті і несловесні елементи, які беруть участь у процесі вербалізації (при породженні мовлення) і девербалізації (при рецепції мовлення)» [2, 25]. До таких засобів відносяться:

а) одиниці кінетичної системи: жести, міміка, мова рухів тіла;

б) елементи фонації: тембр і модуляція голосу, інтонація, паузи, комунікативно значуще мовчання;

в) графічні елементи: почерк, способи графічних доповнень до букв, їх субститути.

До паралінгвальних засобів слід також віднести і проксемні компоненти, тобто комунікативно значуще використання простору. Отже, під паралінгвальними засобами ми будемо розуміти всі явища, що супроводжують всяку мовну діяльність, виокремлюючи при цьому три основні групи компонентів: кінетичні, просодичні і проксемні, які утворюють знакову систему, що доповнюють і підсилюють, а іноді й замінюють засоби вербальної комунікації.

Одним з найбільш впізнаваних кінетичних проявів є вираз обличчя або міміка. Очевидно, що по обличчю людей не меншою мірою, ніж за їхніми словами, можна судити про їхній актуальний психологічний і, зокрема, емоційний стан, наприклад, нервують чи здивовані чимось, сердяться або радіють. Обличчя і багато пов'язаних з ним мімічних жестів і рухів (піднімати брови, закривати очі, надуті губи, наморщити лоба, посмішка, поцілунок, тощо) не тільки співвідносяться з конкретними емоціями, а й виконують певні комунікативні та соціальні функції.

Г. Е. Крейдлін виділяє такі функції обличчя як «місця симптоматичного вираження почуттів, внутрішнього стану людини і міжособистісних відносин»: функцію вираження почуттів і відносин, яка є однією з головних, комунікативну, що полягає в передачі адресату емоційної та іншої інформації, а також відображає міжособистісні стосунки і регулятивну, зокрема, фатичну, пов'язану з лицьовими реакціями на повідомлення інших людей [5, 228]. У діалозі навіть найменші зміни обличчя співрозмовника бувають надзвичайно інформативними, і на їх основі люди часто виносять найрізноманітніші за своїм характером судження про партнера комунікації.

П. Екман вважає, що за зовнішніми проявами реконструюється і пізнається внутрішній світ людини, до якої б культури вона не належала. Незважаючи на те, що вираз емоцій нерідко залежить від культури, правил прояву, індивідуальних відмінностей та обставин, існує низка панкультурних виразів емоцій на обличчі. За П. Екманом, лицьові вислови є біологічно вродженими руховими діями, а тому слугують надійними діагностичними показниками конкретних емоцій [9].

Одним з центральних понять кінесики є поняття жесту. Жест як семіотичне поняття визначається наступним чином: «знакова одиниця спілкування і повідомлення, яка має мануальну, мімічну або іншу пантомімічну форму вираження, виконує комунікативну функцію і характеризується відтворюваністю і смисловою ясністю для представників будь-якої нації або для членів будь-якої соціальної групи» [5]. Жест, як і всякий знак взагалі, має позначене і позначуване, зв'язок між якими носить у більшості випадків конвенційний характер. На думку Г. Е. Крейдліна, для значної частини жестів їх позначене збігається з формою того чи іншого руху [5]. Ще однією відмінністю жестових знаків від незнакових фізіологічних рухів є здатність жестів змінювати своє значення в географічному і культурному просторі, а також в часі. Тому жести мають повнозначні варіанти – географічні, соціальні, культурні.

Мова жестів (як і розмовна мова) конситуативна і спонтанна, в ній є розвинена граматична структура, яка забезпечує адекватну передачу смислів і відносин між граматичними значеннями.

Жести, як і мовні одиниці, здебільшого є символічними знаками. Вони утворюють лексикон мови тіла, так само, як лексичні одиниці належать словнику природної мови. Жести надходять у формі «пропозицій» і точно повідомляють про дійсний стан, настрій і ставлення людини. Жестова поведінка людей, як і мовленнєва, змінюється в просторі, в часі, а також під дією соціоекономічних і культурних умов. Жест є більш іконічним, аніж слово, але вони обидва конвенційні і не пов'язані однозначно з зображуванним.

Передача в процесі комунікації деякої інформації суто вербального характеру або підкріпленої паралінгвальними засобами неможлива без участі суб'єкта мовленнєвого акту.

Поряд з мовою жестів існує ще один важливий компонент емоційної кінетичної комунікації – пантоміма або мова рухів і поз. Тіло людини висловлює дуже багато чого – хто, що і яким він є, воно постійно «веде бесіду». Дослідники відзначають, що тілесні прояви – це щось спонтанне, що людина майже не усвідомлює їх і практично не в змозі змінити. Якщо ж спробувати контролювати мову тіла, то спонтанність зникає, і спостерігач відчує надуманість рухів тіла, що призведе до зниження емоційного впливу комуніканта на оточуючих.

Царина паралінгвістики, що займається дослідженням відстані між учасниками спілкування і впливом його на процес комунікації, отримала назву проксемики. Просторова поведінка комунікантів повідомляє величезну кількість значень. Приймаючи до уваги, що основними поняттями проксемики є простір, дистанція і територія [10] зазначаємо, що особисті простори бувають різними за величиною і залежать від обставин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В емоційне спілкування комунікантів поряд з вербальною інформацією включена інформація, передана за допомогою невербальних засобів комунікації. Кінетичні засоби є особливою мовою, що має свої одиниці і структурну організацію, як і розмовна мова. Незважаючи на те, що існує низка панкультурних проявів емоцій в міміці і жестах, кожна культура характеризується своїм специфічним і відмінним від інших набором невербальних засобів комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленин. гос. унта, 1990. – 88 с.
2. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 112 с.
3. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи. Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия. Учебное пособие / В. И. Жельвис. – Ярославль: ЯГПИ им. К. Д. Ушинского, 1990. – 81 с.
4. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 96 с.
5. Крейдлин Г. Е., Григорьева С. А., Григорьев Н. В. Словарь языка русских жестов / Г. Е. Крейдлин, С. А. Григорьев, Н. В. Григорьев. – Москва – Вена: Языки русской культуры; Венский славистический альманах, 2001. – С. 166 – 248.
6. Морозов В. П. Акустический язык эмоций в жизни и науке / В. П. Морозов // Язык эмоций, мозг и компьютер: вычислительная техника и ее применение. – М. : Знание, 1989. – № 9. – С. 3 – 18.
7. Рюкле Х. Ваше тайное оружие в общении. Мимика, жест, движение / Х. Рюкле. – М. : Интерэксперт, 1996. – 246 с.
8. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / В. И. Шаховский // Язык и эмоции: сборник научных трудов. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 3 – 15.
9. Ekman P., Friesen W. V. Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Expressions / P. Ekman, W. V. Friesen. – Englewood Cliffs, New Jersey, 1975. – 212 p.
10. Henley N. M. Gender as Culture: Difference and Dominance in Nonverbal Behavior: Perspectives, Applications, Intercultural insights / N. M. Henley. – Lewinston, 1984. – P. 351 – 371.